

صحن آزادی به روایت تصاویر و تاریخ شفاهی

زهرا ملایران^۱

چکیده

مقدمه: صحن آزادی که از جمله صحن‌های بزرگ و قدیمی حرم رضوی به شمار می‌رود. هدف از این پژوهش، بررسی تاریخ گذشته این صحن، از طریق بررسی اسناد تاریخی و تفحص در تاریخ شفاهی حرم مطهر رضوی (ع) است.

روش پژوهش: پژوهش به روش مروری و بررسی اسناد و مدارک تاریخی از جمله عکس‌هایی که توسط عکاسان دربار قاجار گرفته شده و در مجموعه کاخ گلستان موجود است، انجام شده است.

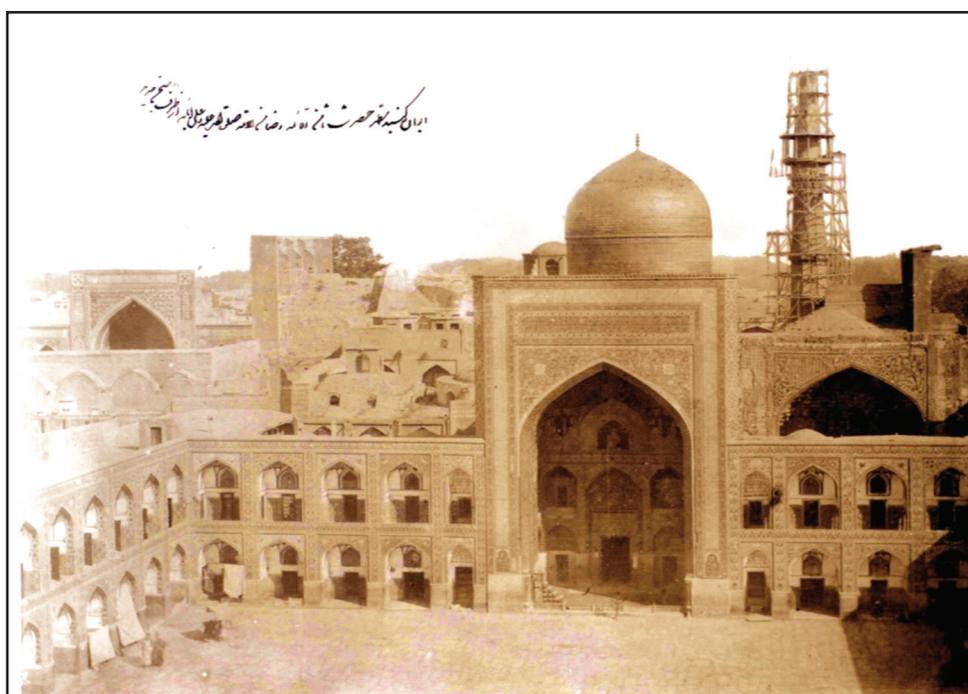
یافته‌ها و نتایج: صحن آزادی ۴ هزار و ۳۴۰ متر مربع مساحت دارد، طول این صحن ۸۱ متر و عرض آن ۵۱ متر می‌باشد، ساخت صحن به دستور فتحعلی شاه آغاز شد در روزگار پادشاهی ناصرالدین شاه به پایان رسید. در دوره قاجار به سبب توسعه حرم رضوی و صحن‌ها، تعداد سقاخانه‌ها افزایش یافت و در سقاخانه‌های قبلی نیز تغییراتی به وجود آمد و در آن زمان مؤتمن السلطنه یا مستشارالملک بود در وسط صحن نو ساخته شد. در ضلع غربی این صحن و حجرات در امتداد آن بازارچه‌ای وجود داشت که به نام بازارچه زرگرها که در حال حاضر، به رواق حضرت فاطمه در این مکان ساخته شده و جزء رواق‌های بیوتات حرم مطهر در آمده است. تأسیس تلگرافخانه حرم، مربوط به اواخر دوره قاجار بود. در شمالی صحن نو با نام «در تلگرافخانه» شهرت پیدا کرد. بر اساس شواهد سقاخانه‌ای در صحن آزادی قرار داشت که در سال ۱۳۰۷ش به دستور محمد ولی اسدی خراب گردید و به جای آن حوض بزرگی ساخته شد.

۱. کارشناس مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

مقدمه

یکی از رسالت‌های مرکز اسناد آستان قدس رضوی علاوه بر حفظ اسناد ارزشمند و تاریخی، حفظ و نگهداری تجارب ارزشمند و خاطرات شفاهی افراد مطلع از رویدادهای تاریخی مشهد مقدس و حرم مطهر امام رضا (ع) و استفاده از آن اسناد و خاطرات شفاهی در نگارش مقالات و کتب مختلف درباره حرم مطهر و مشهد مقدس رضوی می‌باشد؛ برای حفظ، نگهداری و تبیین روایات و خاطرات شفاهی، بخش اسناد دیداری و شنیداری اقدام به دعوت از خدام، عکاسان، مهندسين، معماران و ساير معمرين مطلع در رویدادهای آستان قدس رضوی برای مصاحبه و گفتگو نموده و خاطرات ارزشمند این خدمتگزاران بارگاه رضوی را ضبط و ثبت نموده است. یکی از مهندسان و معماران مؤثر در تحولات عمرانی دهه‌های اخیر در حرم مطهر رضوی که سال‌ها معاونت فنی آستان قدس رضوی را نیز برعهده داشته و طی دو سال گذشته در شناسایی منابع تصویری موجود در آرشیو دیداری و شنیداری مرکز اسناد همکاری با این آرشیو داشته و طراح و سازنده بسیاری از ابنیه‌های فعلی حرم مطهر بوده اند مهندس دیشیدی هستند که در این مقاله از مصاحبه‌های ایشان استفاده شده است. تعداد ۲۴ قطعه عکس قدیمی که از اولین عکس‌های دوره قاجاریه از ابنیه حرم مطهر رضوی که توسط عکاسان دربار قاجار گرفته شده است و در مجموعه کاخ گلستان موجود است، اخیراً در فضای مجازی منتشر شده و نسخه‌ای از آن در آرشیو دیداری و شنیداری مرکز اسناد آستان قدس رضوی موجود است. در اینجا به شرح دو از عکس که مربوط به صحن نو (آزادی) است و در ضلع شرقی حرم مطهر واقع شده و توسط آقازضا عکاس باشی دربار قاجار گرفته شده، می‌پردازیم (تصویر شماره یک).

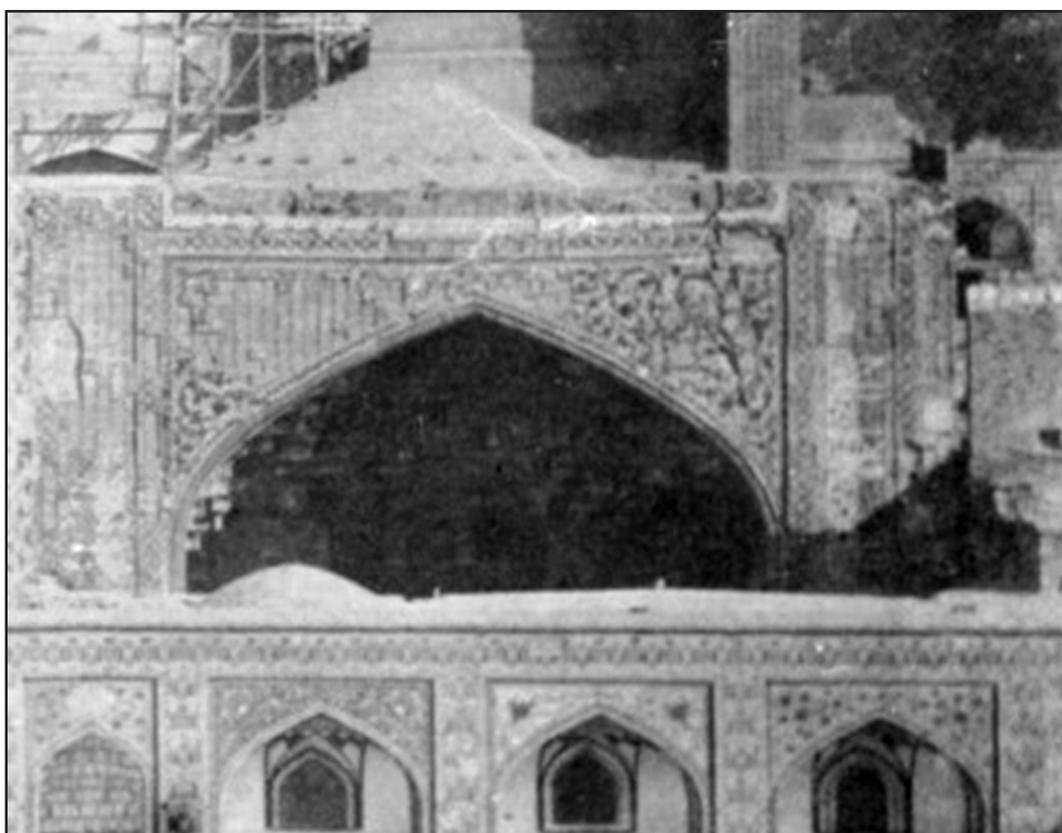
تصویر شماره یک: ضلع غربی صحن نو (گنبد طلا و ایوان طلا) متعلق به سال ۱۳۳۰ قمری

شرح تصویر شماره یک: صحن نو (آزادی)

در سال (۱۳۳۳ قمری) فتحعلی شاه قاجار برای زیارت به مشهد مشرف و در آن زمان دستور ساخت صحنی در بخش شرقی حرم به شیوه و سبک معماری صحن عتیق می‌دهد. میرزا موسی فراهانی متولی وقت آستان قدس رضوی، مامور می‌شود صحن را در باغ پایین پای مبارک امام بسازد و برای این کار به مبلغ ۱۰ هزار تومان (سکه طلا) اختصاص داده می‌شود. البته در این تاریخ برای گسترش حرم مطهر رواق دارالسعادة در جلوی رواق حاتم خانی و قسمت اعظم مدرسه علینقی میرزا ساخته شده بود. (شمس الشموس) ۱

صحن آزادی که از جمله صحن‌های بزرگ و قدیمی حرم رضوی به شمار می‌رود ۴ هزار و ۳۴۰ متر مربع مساحت دارد، طول این صحن ۸۱ متر و عرض آن ۵۱ متر می‌باشد، ساخت آن به دستور فتحعلی شاه با مباشرت فرزندش علینقی میرزا و معماری حاج آقا خان در مشهد آغاز شد و این بنا در روزگار پادشاهی ناصرالدین شاه به پایان می‌رسد.

سنگ فرش کف صحن آزادی و ازاره غرفات اطراف از سنگ (هرکاره) که از کوه کوهسنگی استخراج می‌شده است و بوده در زمان پهلوی دوم کف و ازاره این صحن برجیده و با آسفالت مفروش شده و در سال ۱۳۴۵ این آسفالت نیز جمع و با سنگ سیاه مشهور به سنگ باغ ابریشم اصفهان این سنگ فرض اجرا می‌گردد.

تصویر شماره دو: ضلع غربی رواق دارالضیافه

شرح تصویر شماره دو: ضلع غربی رواق دارالضیافه

ضلع غربی رواق دارالضیافه که سردر تشریف به حرم مطهر از طریق رواق گنبد اللهوردیخان می باشد این ورودی جزء اولین ورودی های به حرم مطهر بوده که با ساخت صحن نو ورودی از طریق ایوان طلا جایگزین آن می شود. در سمت راست تصویر از بالای رخ بام صحن ضلع غربی جداره صحن فضای قوسی از پا تا بالای سر در ورودی به رواق گنبد اللهوردیخان به چشم می خورد که این سردر تا قبل از زمان افتتاح صحن بود ساخته شدن صحن نو ورودی اصلی حرم مطهر از داخل باغ مجاور حرم بوده است. زائران در ابتدا از این سردر وارد رواق اللهوردیخان شده و با گذر از رواق حاتم خانی از طریق درب پایین پای مبارک که در ورودی از پایین پا در زمان صفویه مفتوح شده بود به روضه منوره مشرف می شدند (تصویر شماره دو).

ساخت و ساز صحن نو قطعه زمینی مربع شکل که یک ضلع آن سر در ورودی گنبد اللهوردیخان و ضلع دیگر پشت غرفات صحن آزادی و ضلع سوم پشت غرفات صحن عتیق ضلع چهارم ضلع شمالی رواق دارالسعادة باشد باقی میماند تشریف زائرین از این ورودی به رواق اللهوردیخان بتدریج متروکه و زائرین از طریق ایوان طلای صحن نو به طرف روضه منوره مشرف می شوند (شمس الشموس، ۱۳۵۵).

در اواخر دوره قاجار خاندان مشار (میرزا حسن خان مشار الملک از دولت مردان اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی بود) با تقاضا و با هزینه خود جداره های اضلاع چهار گانه را مرتب و با پوشش آینه کاری سقف تزئین و گنبدی برای این رواق می سازد این رواق را به مقبره خانوادگی خود تبدیل می نماید، آنان با حفظ کاشیکاری و شکل سر در ورودی گنبد اللهوردیخان و

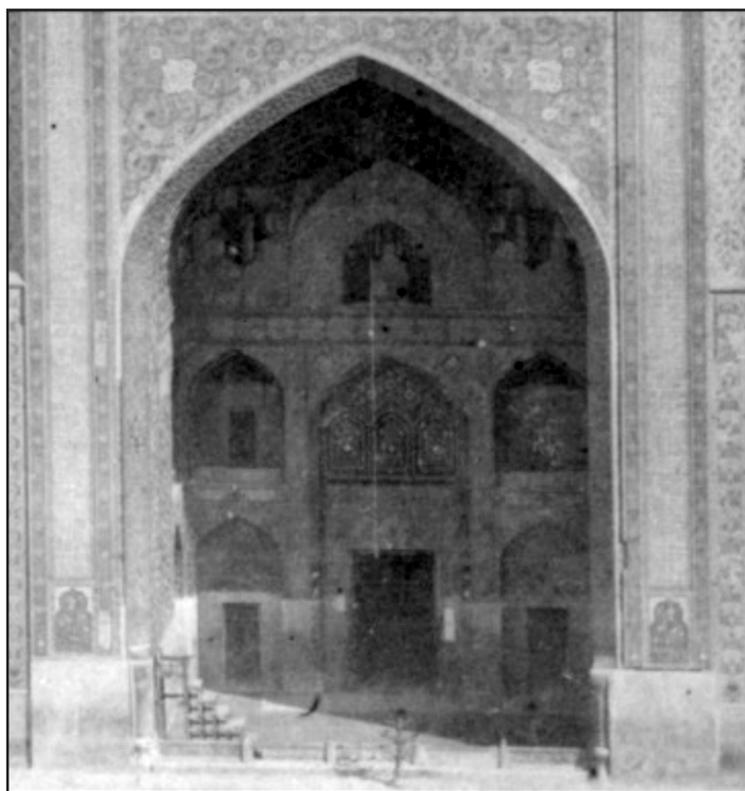
ایجاد سقف سرسرای نورگیر و ساخت و ساز و تزئین سه ضلع دیگر کار خاتمه می یابد و رواقی با سه ضلع و سقف آئینه کاری در زمان قاجاریه شکل میگیرد و یک ضلع دیگر (ورودی به رواق اللهوردیخان) به همان صورت کاشیکاری قدیمی زمان صفویه باقی می ماند و رواق دارالضیافه نامیده می شود. علت وجه تسمیه آن این بوده که در آن بعضی مواقع ضیافت برای مجالس پذیرایی آستان قدس از مدعوین در این مکان پذیرایی می شده است حتی در دوران فعلی نیز در این رواق در شب ها خطبه خوانی و روضه برگزار و سپس جهت ادای مراسم خطبه از این رواق به صحن عتیق (انقلاب) مشرف می شوند. (تاریخ آستان قدس، ۱۳۷۱).

تزئینات و سقف گنبدی آجری این رواق در سال ۱۳۴۷ به همراه تزئینات آینه کاری آن تخریب و سقف گنبدی آن به صورت سقف تخت بتنی جایگزین و سپس با کاشیهای معرق نفیس تزئین می گردد سه پنجره کوچک قوسی که در عکس های دوران پهلوی اول دیده میشود در واقع پنجره و نورگیرهای رواق دارالضیافه میباشد.

قسمت بیرونی سقف رواق مسطح بوده و هیچگونه تزئینی نداشته و اکنون سقف مسطح بتنی به همراه سرسرا و بخشی از گنبد اللهوردیخان در عکس دیده می شود.

نمای بیرونی گنبد اللهوردیخان قبلاً آجری بوده در دوره پهلوی با ورق های مسی همراه با نقوش ترنج بندی برجسته مزین شده است. گنبد اللهوردیخان بصورت گنبدی یک پوشش فاقد ساقه و گریو و با ارتفاع کم ساخته شده تا از نمای بیرون، در مقابل گنبد مطهر جلوه شاخصی نداشته باشد. (مصاحبه رضا دیشیدی، ۱۴۰۳).

تصویر شماره سه: نمای اصلی ایوان طلا صحن نو (صحن ناصری)

شرح تصویر شماره سه: ایوان طلای ناصری

ایوان طلای ناصری

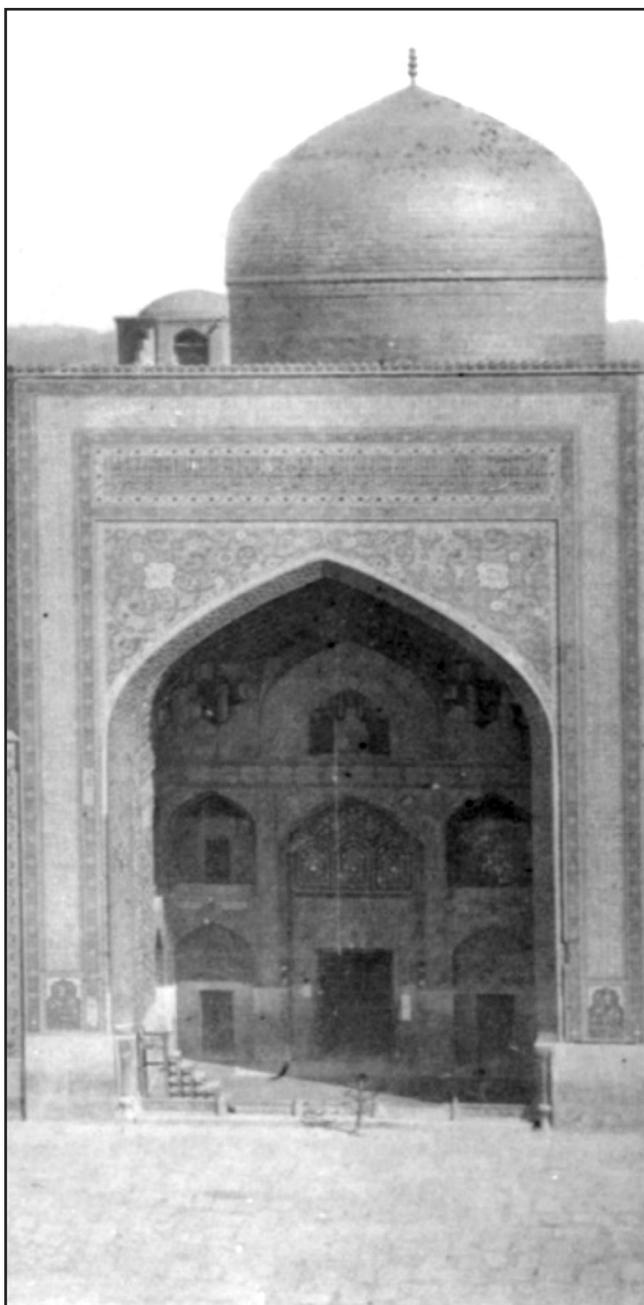
اولین چیزی که در صحن آزادی (صحن نو) در عکس به چشم می‌آید، ایوان طلایی صحن جدید است زیرا ورودی اصلی از طریق پایین پای مبارک حضرت می‌باشد و به این دلیل که فضای ایوان طلا شاخص‌ترین جداره این صحن در واقع زائرین را دعوت به ورود می‌کند ضمناً ورودی از طریق پایین پای مبارک یعنی از رواق خاتم خانی در زمان صفویه شده بود.

در جلوی ایوان طلا یک معجر سنگی نصب شده است که برای حفظ نظافت و عدم آلودگی محیطی در اثر تردد زائران با کفش در این ایوان باشد.

دو باب درب چوبی کوچک هم در طرفین در ورودی اصلی طلا وسط ایوان وجود داشته که این ورودی‌ها به مقبره‌های خانوادگی اشخاص تعلق داشت منتهی می‌شد در سال ۱۳۵۰ این دو درب چوبی برچیده و با نصب در طلاکاری شده ورودی به دارالسعاده از این سه درب طریق میسر گردید.

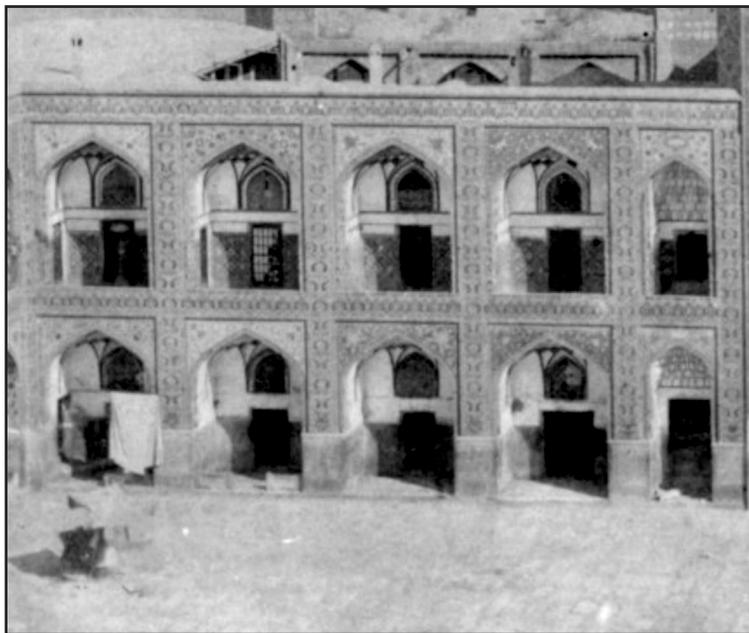
پنجره ارسی چوبی زیر طاق ایوان طلا که با کار گره و آئینه تزئین شده در بالای در طلایی و ورودی ایوان دیده می‌شود که مربوط به اتاقی است مشهور به اطاق سردر که از آن اطاق ضریح مطهر رویت می‌شود و بزرگان

و صاحب منصبان در این اتاق به زیارت می‌پردازند حتی شب را بیتوته می‌کردند. جداره های ایوان هم مزین به طلاکاری با خشت‌های مسی که روی آن با طلا ملمع شده بود با کارگره سازی بصورت گود و برجسته انجام شده است و زیر سقف با رسمی بندی و مقرنس کار تزئین خاتمه یافته است (تصویر شماره سه). (مصاحبه رضا دیشیدی ۱۴۰۳).

تصویر شماره چهار: نورگیر رواق دارالسیاده

سرسرا (نورگیر) که بالای ایوان طلای نادری و پشت گنبد امام در عکس دیده می‌شود مربوط به نورگیر گنبد رواق دارالسیاده است.

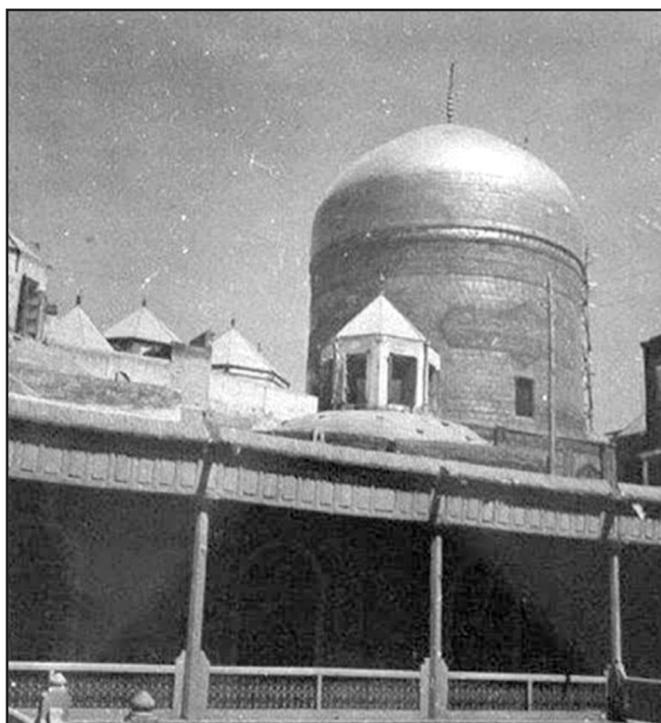

تصویر شماره پنج: راه پله ورودی به کتابخانه آستان قدس رضوی از طریق صحن نو

در سمت راست عکس درب (پایین) چسبیده به ایوان راه پله‌ای دیده می‌شود، که این راه پله ورودی به تشکیلات مربوط به کتابخانه آستان قدس رضوی بوده است که از آنجا نیز به طبقه فوقانی مدرسه علینقی میرزا وارد می‌شدند (تصویر شماره پنج).

و این مطلب در زمانی بوده که کتابخانه آستان قدس در سطح هم کف رواق دارالعهزه فعلی و کل طبقه فوقانی مدرسه علینقی مستقر بوده است و رخ بام حیاط مدرسه علینقی میرزا یعنی تیزه پنجره‌های مدرسه نیز در تصویر دیده می‌شود و این در حالی بوده که هنوز حیاط مدرسه علینقی میرزا پوشش نشده بود.

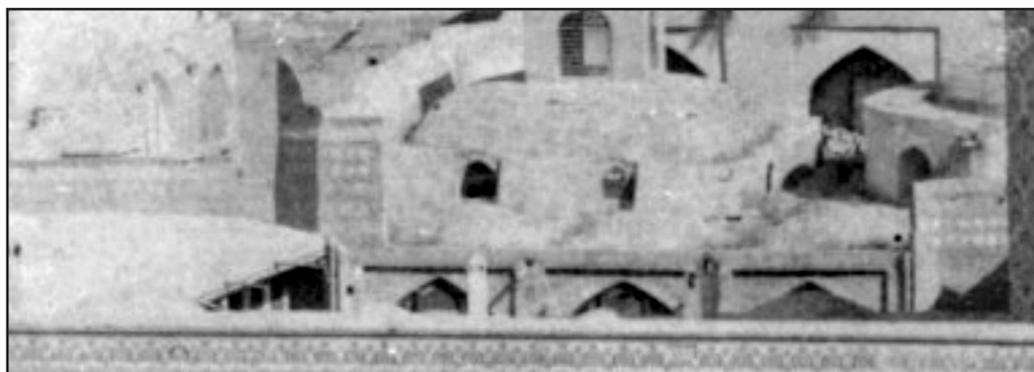
در سه دهانه‌ای قوسی‌های (عجمانه) که در سمت چپ بالای تصویر دیده می‌شود مربوط به پنجره حجرات طبقه فوقانی مدرسه علینقی میرزا بوده و این مدرسه در سال ۱۳۲۹ ق توسط علی نقی میرزا (رکن الدوله) متولی آستان قدس و استاندار خراسان در دوره فتحعلیشاه قاجار در مجموعه حرم ساخته شده است و در زمان ساخت صحن نو محل اداری کارگاه ساختمانی صحن بوده که در آن سه ضلع غرفه‌ها و سمت چپ ایوان طلا قرار داشته است. قسمت فوقانی مدرسه مخزن کتابخانه آستان قدس رضوی و طبقه همکف سابقا کشیک خانه خدام آستان قدس و حیاط این مدرسه محل برف انداز پشت بام‌های حرم مطهر نیز بوده است. در سالهای ۴۱ و ۴۲ به دستور سپهبد امیر عزیزی نایب التولیه، فضای حیاط مدرسه علی نقی میرزا را با تیر آهن و بتن آرمه مسقف کرده و در سال ۱۳۴۳-۱۳۴۲ مقرنس کاری آن با تزئین آینه به پایان می‌رسد و بنام رواق دارالذکر نامیده می‌شود. (شمس الشموس، ۱۳۵۵).

تصویر شماره شش: عکس نمای جنوبی مدرسه علینقی میرزا

در حال حاضر، رواق دارالذکر با مساحت ۲۱۶ متر در جنوب شرقی روضه منوره واقع شده و یکی از بناهای نسبتاً جدید است.

و از آنجا که سقف بیرونی با تیر آهن و تزئین داخلی اجرا شده بود (در سال ۱۳۴۲) در اثر انقباض و انبساط اسکلت فلزی سقف باعث ریزش آینه کاری‌ها می‌شد در سال ۱۳۴۵ در زمان تولیت باتمانقلیچ سقف فلزی را تخریب گردید و مجدداً سقفی از بتن ساخته و از داخل با کاشیکاری معرق و تاسه بندی تزئین می‌شود. بعدها رواق دارالسلام واقع در محدوده جنوب شرقی حرم مطهر و در میان رواق‌های دارالحفاظ و دارالعزه و دارالسرور و گنبد حاتم خانی و مسجد گوهرشاد ساخته که باعث ارتباط آن‌ها می‌گردد.

تصویر شماره هفت: سرسرای گنبد اپک میرزا (راهروی کشیک‌خانه)

در این تصویر سرسرای گنبد اپک میرزا و بخشی از پشت بام مدرسه علینقی میرزا نیز دیده می‌شود و تحویل خانه از داخل زمانی با اسکلت چوبی در دو طبقه ساخته شد که در طبقه پایین انبار فرش و طبقه بالا محل استراحت خدام بوده است. دارالسلام از تخریب و الحاق دو رواق اپک میرزا و تحویل خانه در سال ۱۳۴۷ بوجود می‌آید که شرح این کار تحریر مقاله دیگری را طلب می‌کند (تصویر شماره هفت). (مصاحبه دیشیدی، ۱۴۰۳).

تصویر شماره هشت: سرسرای سقف رواق راهروی کشیک‌خانه یا رواق اوپک میرزا

تصویر شماره نه: سرسرای رواق دارالحفاظ و نمای رخ بام جدار غربی حیاط مدرسه علینقی میرزا

سرسراهایی که از پشت گنبد اپک میرزا در تصویر دیده می‌شود، مربوط به سرسراهای رواق دارالحفاظ است که ارتفاع بیشتری دارند (تصویر شماره نه).

تصویر شماره ده: نمای سردر ایوان غربی مسجد گوهرشاد و بخشی از صحن نو قسمت جنوب غربی

سردر بلندی که در سمت چپ عکس هم دیده می شود مربوط به سردر ورودی به حرم مطهر از ایوان دارالسیاده و از طریق مسجد گوهرشاد می باشد.

در جلوی دربهای ورودی به حجرات صحن دیده می شود که پرده‌هایی آویزان و معلوم می شود که این عکس‌ها در زمستان گرفته شده و هوا سرد بوده است.

در قسمت بالای عکس سمت چپ نیز پشت کار دیوار طاق نماهای شکل غرفات فوقانی مسجد گوهرشاد مشهود است و همچنین ایوان‌های غربی و ایوان مشهور به ایوان دارالسیاده به خوبی در عکس دیده می شوند و در انتهای فضایی عکس نماهایی از بناهای مشهد که نوعاً یک طبقه هستند تا حدودی چشم انداز شهر را نشان

می دهد (تصویر شماره ده).

تصویر شماره یازده: گلدسته ایوان صحن عتیق

در قسمت سمت راست تصویر گلدسته بالای ایوان طلای صحن عتیق که دور آن داربست چوبی جهت تعمیرات نصب بوده دیده می شود (تصویر شماره یازده). (مصاحبه رضا دیشیدی، ۱۴۰۳).

صحن آزادی ضلع غربی

تصویر شماره دوازده: صحن آزادی ضلع شمالی

تصویر شماره سیزده: تلگراف خانه (پنجره داخل سردر ضلع شمالی صحن)

اطاقک که به صورت مخروبه در بالای حجرات فوقانی دیده میشود در واقع نورگیر ساختمان پشت سردر یعنی در واقع همان مرکز تلگراف خانه میباشد این تلگراف خانه مشهد سالها مورد استفاده مردم و زائرین بوده که پنجره حال اصلی آن از بالای در ورودی دیده میشود فراموش نکنیم این اولین مکان تلگراف خانه در مشهد بوده و زائرین از این طریق با سایر نقاط مملکت در ارتباط بودند. تأسیس تلگرافخانه حرم، مربوط به اواخر دوره قاجار باشد.

ضمن اینکه این تلگرافخانه به عنوان خط خصوصی آستان قدس برای ارسال پیام‌های فوری هم مورد استفاده قرار می‌گرفت. از آنجا که محل قرار گرفتن تلگرافخانه در مجاورت صحن نو و اماکن متبرکه بود، معمولاً کسانی که تلگراف ارسال یا دریافت می‌کردند، گاه در ابتدا یا انتهای پیام، به بحث سلام و عرض ارادت به ساحت مقدس امام هشتم (ع) هم توجه داشتند؛ البته این مسئله به تمول و توانمندی مالی ارسال‌کننده تلگراف هم بستگی داشت چون تعداد کلمات افزایش پیدا می‌کرد و لازم می‌شد هزینه بیشتری پرداخت شود. از این رو، عرض سلام و ارادت به امام رضا (ع) از طریق سیگنال‌های الکتریکی متداول شد و تلگرافخانه حرم رضوی دریافت‌کننده این عرض ارادت‌ها هم بود. به این ترتیب، در شمالی صحن نو با نام «در تلگرافخانه» شهرت پیدا کرد بعداً، محل تلگرافخانه به تلفنخانه حرم تغییر کرد. (تصویر شماره سیزده). (تاریخ آستان قدس، ۱۳۷۱).

چنانچه دقت کنیم در بالای دربهای ورودی حجرات تحتانی یک نوار سفید رنگ گچی دیده میشود که درهای ورودی چوبی را از پنجره بالایی جدا میکرده است ولی در تغییرات سالهای ۱۳۵۰-۱۳۳۰ این نوارهای گچی برجیده و در و پنجره بصورت یک پارچه ساخته و نصب نموده‌اند (تصویر شماره چهارده).

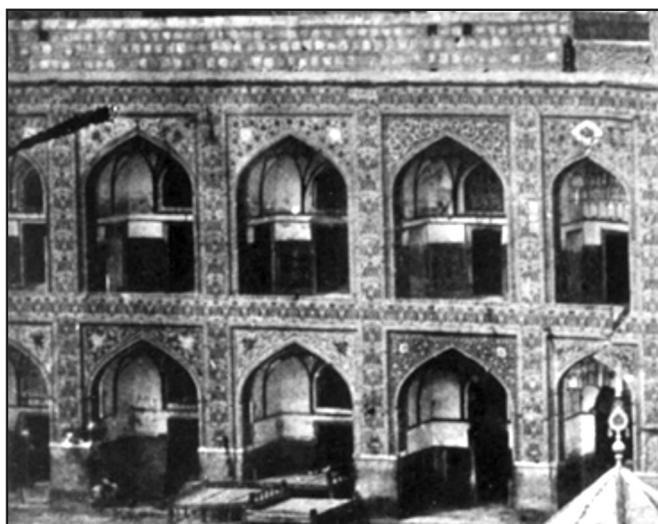
تصویر شماره چهارده: حجرات تحتانی ضلع شمالی صحن نو

تصویر شماره پانزده: حجرهای مقابر خانوادگی

اکثر حجره‌های همکف صحن، مقابر خانوادگی بوده است. (تصویر شماره پانزده)، مصاحبه رضا دیشیدی،

۱۴۰۳.

تصویر شماره شانزده: بازارچه زرگرها، ورودی به بازارچه زرگرها و مسیر ورودی به صحن عتیق

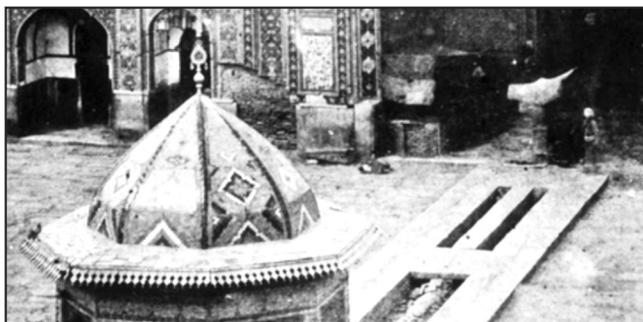
در ضلع غربی این صحن و حجرات در امتداد آن بازارچه‌ای وجود داشت که به نام بازارچه زرگرها (محل رواق فعلی حضرت فاطمه) که از این بازارچه برای تردد از صحن نو به صحن عتیق استفاده میشد و این بازار پشت این حجرات صحن ساخته شده بود که تخریب و اکنون به رواق حضرت فاطمه در این مکان ساخته شده و جزء رواقهای بیوتات حرم مطهر در آمده است (تصویر شماره شانزده).

تصویر شماره هفده: گنبد سقاخانه صحن نو

در دوره قاجار به سبب توسعه حرم رضوی و صحن‌ها، تعداد سقاخانه‌ها افزایش یافت و در سقاخانه‌های قبلی نیز تغییراتی به وجود آمد و همچنین در آن زمان سقاخانه صحن نو یا آزادی که به نام بانی آن، مؤتمن

السلطنه یا مستشارالملک بود در وسط صحن نو ساخته شد و این سقاخانه در سال ۱۳۰۷ ش به دستور محمد ولی اسدی خراب گردید و به جای آن حوض بزرگی ساختند و سنگاب سقاخانه را در وسط حوض قرار دادند. (تصویر شماره هفده). جالب آنکه سقف این سقاخانه بصورت طرح معقلی با کاشی پوشش می شود.

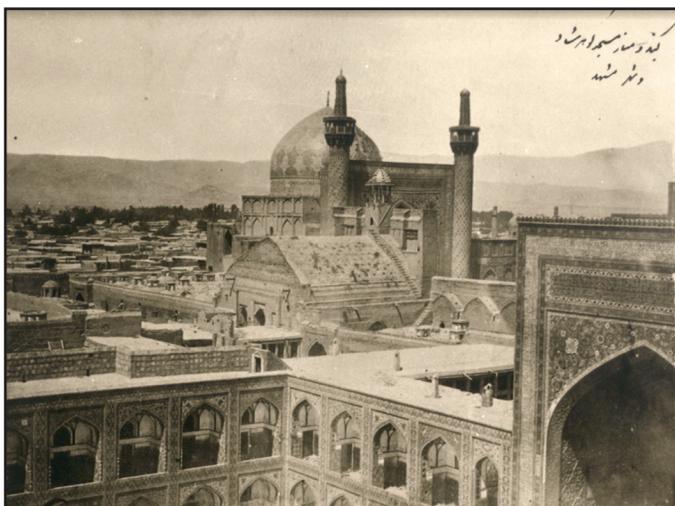

تصویر شماره هجده: نمای جوی آب (منتهی به ممر شاهی)

مازاد آب قنات های فوق الذکر از طریق جوی آبی که از بین دو سردر شمالی و جنوبی صحن نو می گذشته در جریان بود و این آب مازاد سرویس های بهداشتی (خلاء شاهی) پایین خیابان را مشروب می نمودند و همراه با فضولات از طریق مسیر مشهور به ممر شاهی تا خارج از شهر امتداد یافته و پس از جاده سرخس به مصرف زراعت می رسیده است.

چنانچه به فرش کف صحن دقت شود سنگ فرش صحن از نوع سنگ هر کاره مشهد بود که قبل از سال ۱۳۳۰ این سنگ فرش برچیده و کف صحن آسفالت می شود و در سال های ۱۳۴۷ آسفالت تخریب و کف پس از زیرسازی پایین با سنگ سیاه باغ ابریشم اصفهان فرش می شود (تصویر شماره هجده). (مصاحبه رضا دیشیدی، ۱۴۰۳).

بخش دوم صحن آزادی (شرح ضلع غربی) اولین محل نقارخانه مجموعه حرم مطهر

تصویر شماره نوزده: نمایی از اولین نقارخانه در حرم مطهر

نمای سر در کاشی کاری شده و ایوان طلای صحن نو در قسمت پشت بام به مدرسه علینقی میرزا و هم به سر در بالای سقف حجرات و غرفات صحن نو وصل شده است. پشت بام مسطح در واقع پشت بام مدرسه علینقی میرزا است.

حیات در واقع محل برف انداز ابنیه آستان قدس بوده است.

در قسمت وسط عکس طاق نماهایی دیده می شود که این طاق نماها در واقع پشت طبقات فوقانی مسجد گوهرشاد می باشد بدیهی است انتهای غرفات با مصالح بنایی بسته شده است. در پشت آن بخشی از نمای صحن مسجد گوهرشاد و گلدسته آن دیده می شود. طاق ضربی (طاق آهنگ) سر در ایوان شرقی مسجد گوهرشاد به خوبی نمایان است، این سر در ایوان حصیربافان اطلاق می شده علت آن این بود که فرش کف شبستان های مسجد گوهرشاد با حصیر مفروش بود و اگر در نقطه از آن کری واقع می شد آن قسمت از حصیر را قیچی و جدا می کردند حصیرهای قیچی شده را در این ایوان جمع و مرمت می کردند.

چون همیشه یک دستگاه حصیربافی در این ایوان مستقر بوده و مرتباً تعمیرات انجام می شده در پشت دست انداز بام (چکاد) در جلو آن پلکانی دیده می شود که در تارک ایوان بعد از خاتمه پلکان یک برجک نمایان است که در زمان حمله ازبکان در این محل این برجک ساخته شده و با ورود و خروج شخصیتها و افراد مهم را با نواختن طبل اعلام می کردند.

که می توان آن را اولین نقطه ای دانست که نقارخانه در آستان قدس نصب و نواخته می شود.

بدیهی است در آن تاریخ فقط طبل نواخته می شده که کوچکی برج طبال خود گویای این نکته است چرا که بنا به گفته روزبهان خنجی در کتاب تاریخ مهمانخانه بخارا موقع ورود خان ازبک طبل نواخته می شده که این طبل را در بالاترین نقطه ابنیه امام نصب کنند در آن موقع هنوز صحن انقلاب و صحن انقلاب و صحن نو ساخته نشده بود لذا بالاترین نقطه این مکان چکاد ایوان شرقی حصیربافان که در زمان تیموریان ساخته شده بود نصب می کنند. (سال ۱۸۲۱.ق) (مهمانخانه بخارا)

بعدها این طبال خانه به بالای سر در فعلی در صحن عتیق به نام سر در نقارخانه استقرار می یابد.

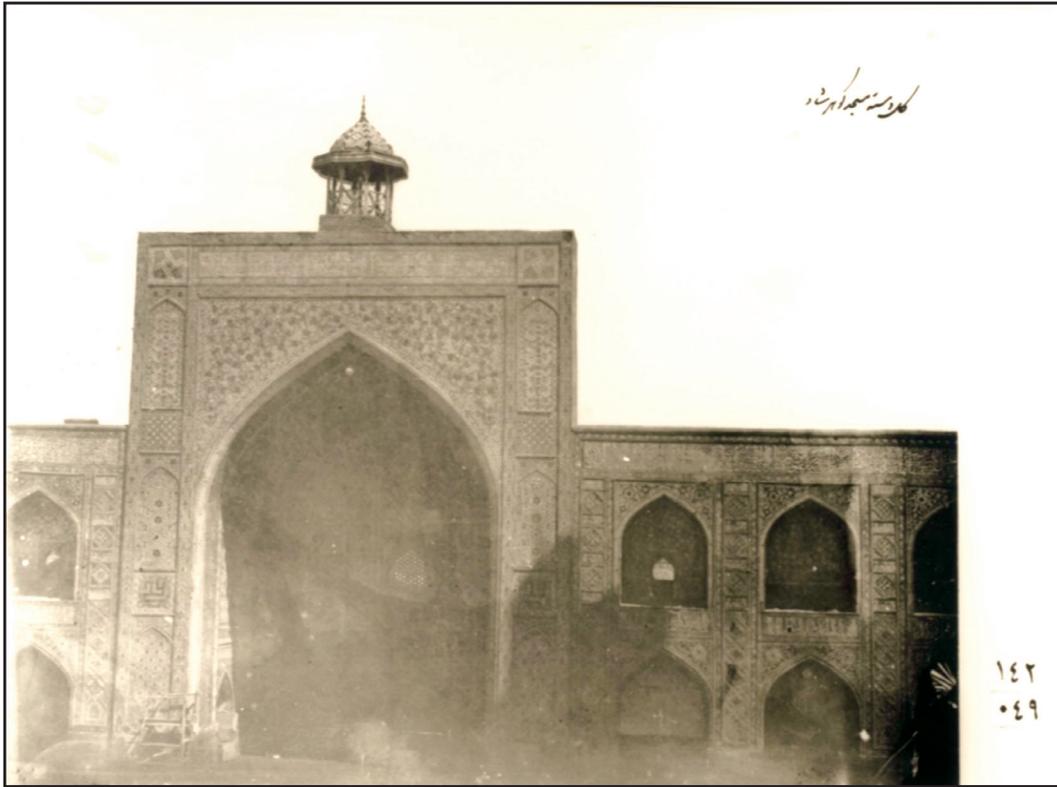
پشت سر در ایوان حصیربافان ضلع شرقی (مسجد گوهرشاد) که از خروجی ایوان حصیربافان وارد بازاری می شده که رویروی آن کوچه در بند علی خان بعدها ساخته می شود که در حقیقت خروجی مسجد گوهرشاد از کوچه بغل ایوان به بازار بوده است.

نورگیرهای (سرسراهای) شبستان های مسجد گوهرشاد (بصورت بتنی) سمت چپ تصویر دیده می شود.

بعد از آن تصویر منازل مشهد نمایان و هنوز فلکه حرم احداث نشده است.

ایوان شرقی ایوان حصیربافان از داخل که در دو طرف غرفه های پایین راهرو جهت تردد به خوبی مشهود است. جلوی تصویر تیزه ورودی و چهار ایوان دیده می شود و ورودی چپ راست ایوان حصیربافان حیات مدرسه و سه تا از کلاس ها مدرسه پایین پا دیده می شد و از طریق مسجد گوهرشاد از بغل ایوان حصیربافان به مدرسه پایین پا وارد می شدند. (مصاحبه رضا دیشیدی).

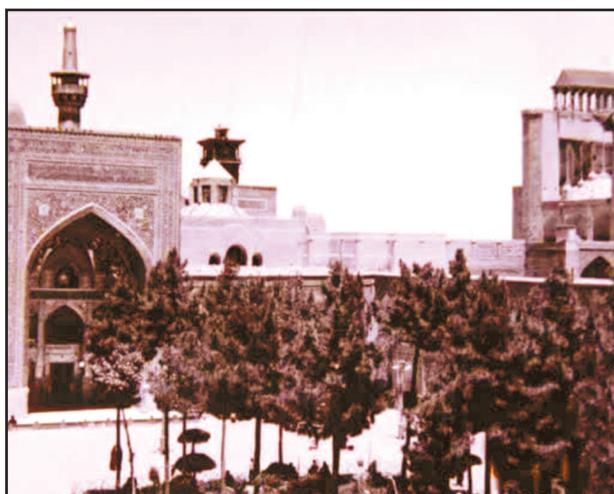

تصویر شماره بیست: ایوان شرقی مسجد گهرشاد مسجد گهرشاد (ایوان حصیربافان) به همراه شبستان‌های گرم و طبقه فوقانی صحن و اولین نقارخانه حرم امام رضا (ع)

در این تصویر، ایوان شرقی مسجد گهرشاد مسجد گهرشاد (ایوان حصیربافان) به همراه شبستان‌های گرم و طبقه فوقانی صحن و اولین نقارخانه حرم امام رضا (ع) و تغییراتی که در این صحن در ایام زمان داده شده نمایش داده شده است.

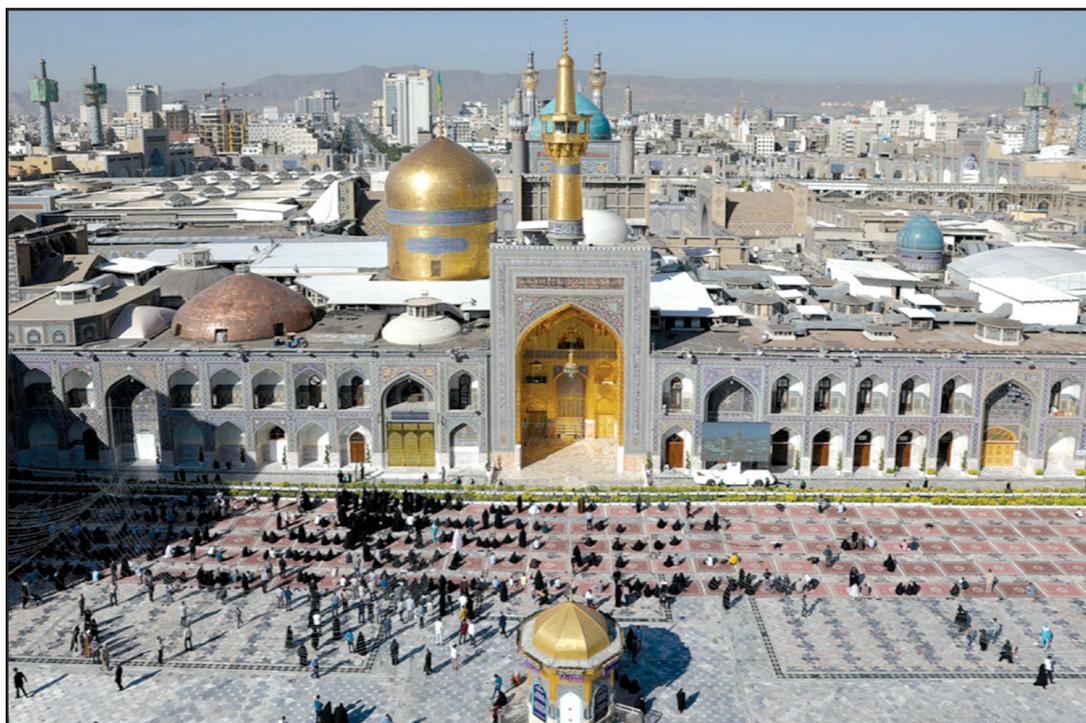

تصویر شماره بیست و یک: وضعیت صحن نو مربوط به سال‌های ۱۳۴۰

تصویر شماره بیست و دو: وضعیت صحن مربوط به سال ۱۳۴۰

همان گونه که در تصویر مشخص شده است، نورگیرها و گنبد بالای رواق دارالضیافه و پنجره‌های سه گانه شرقی نیز دیده می‌شود

تصویر شماره بیست و سه: وضعیت فعلی فضای صحن انقلاب و بخشی از صحن بعثت و رواق امام خمینی (ره)

منابع:

۱. شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس / احتشام کاویانیان. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۵۵.
۲. تاریخ آستان قدس رضوی / تالیف عزیزالله عطاردی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات: عطارد، ۱۳۷۱.
۳. مصاحبه‌های آقای مهندس رضا دیشیدی، رضا / موجود در آرشیو بخش دیداری و شنیداری اداره اسناد آستان قدس رضوی / از تاریخ ۱۴۰۳/۰۴/۰۱ تا ۱۴۰۳/۰۵/۲۰
۴. مهمانخانه بخارا (تاریخ پادشاهی محمد شیبانی) / تألیف فضل‌الله بن روزبهان خنجی، باهتمام منوچهر ستوده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۱.

